

Беларуская літаратура

Вучэбны дапаможнік
для 9 класа ўстаноў
агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

Пад рэдакцыяй прафесара В. П. Рагойшы

*Данушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2011

УДК 821.161.3.09(075.3)

ББК 83.3(4Бел)я721

Б 43

Аўтары:

В. П. Рагойша («Уводзіны», «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч», «Рэалізм як літаратурны напрамак. Захаванне тэндэнцый рамантызму. Агульная характарыстыка рэалізму», «Францішак Багушэвіч», «Янка Лучына», «Шляхі развіцця беларускай літаратуры ў пачатку XX стагоддзя. Сусветная і беларуская літаратура пачатку XX стагоддзя», «Янка Купала», «Максім Багдановіч», «Алесь Гарун», «Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў»); **Т. І. Шамякіна** («Міфалогія — фальклор — літаратура», «Беларуская літаратура і Антычнасць», «Літаратура эпохі Сярэднявечча», «Ад старажытнай да новай беларускай літаратуры. Асветніцтва. Класіцызм», «Рамантызм як вядучы літаратурны напрамак. Рамантызм у еўрапейскім і беларускім мастацтве», «Ян Баршчэўскі», «Якуб Колас»); **Т. В. Кабржыцкая** («Літаратура эпохі Адраджэння. Агульная характарыстыка эпохі», «Францыск Скарына», «Сымон Будны. Васіль Цяпінскі», «Барока», «Адам Міцкевіч», «Тарас Шаўчэнка», «Цётка»); **В. У. Праскаловіч** («Мікола Гусоўскі», «Канстанцін Вераніцын», «Кастусь Каліноўскі», «Ядвігін III.»)

Рэцэнзенты:

кафедра беларускай мовы і літаратуры УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт» (загадчык кафедры беларускай мовы і літаратуры, кандыдат філалагічных навук, дацэнт *П. В. Васючэнка*);

настаўнік беларускай мовы і літаратуры першай катэгорыі

ДУА «Гімназія № 1 імя Францыска Скарыны г. Мінска» *С. М. Шугніла*;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, член секцыі філалагічных

дысцыплін Дзяржаўнай камісіі па падрыхтоўцы падручнікаў

у гуманітарна-грамадазнаўчай сферы *М. Ф. Шайлоўская*;

настаўнік вышэйшай катэгорыі УА «Мінская дзяржаўная гімназія-каледж мастацтваў» *Н. М. Рагатоўская*

Уводзіны

Вывучаючы літаратуру ў папярэдніх класах, вы пазнаёміліся з некаторымі фальклорнымі тэкстамі, вершаванымі і празаічнымі творамі асобных беларускіх пісьменнікаў. Пры гэтым атрымалі ўяўленне і пра літаратуру як від мастацтва, пра сутнасць паэзіі, прозы, публіцыстыкі, пра эпічны, лірычны і драматычны роды літаратуры, пра ліра-эпас, некаторыя літаратурныя віды, жанры і інш. Адным словам, у вас ужо ёсць добрая фактычная аснова, каб на ёй фарміраваць разуменне літаратурнага працэсу як з’явы духоўнага жыцця, нацыянальнага мастацтва і культуры.

Любая літаратура — з’ява *нацыянальная*. Так, беларускія пісьменнікі ва ўсе часы выяўлялі і выяўляюць думкі, пачуцці, псіхалогію найперш беларусаў, адлюстроўваюць іх гісторыю, культуру, звычаі і робяць гэта вобразнымі сродкамі пераважна беларускай мовы. Мова — матэрыял і інструмент кожнага пісьменніка — найбольш важная нацыянальная прыкмета літаратуры, менавіта па мове звычайна і адрозніваюць асобныя нацыянальныя літаратуры. У той жа час па сваіх праблемах, ідэйнай скіраванасці, чалавеказнаўчай сутнасці беларуская літаратура з’яўляецца фактам *агульначалавечай* культуры. У выдатных яе творах нацыянальнае і агульначалавечае, інтэрнацыянальнае спалучаны арганічна і непарыўна. Сёння сусветную культуру нельга ўявіць без твораў класікаў многіх нацыянальных літаратур. У мора сусветнай культуры ўжо амаль тысяччу гадоў упадае і светлаводная рака беларускай літаратуры.

Разуменне літаратурнага працэсу нельга сфарміраваць без выкарыстання гісторыка-храналагічнага прынцыпу, калі найважнейшыя літаратурныя факты і з’явы разглядаюцца ў іх храналагічнай паслядоўнасці. У дзявятым класе вы пачняце вывучаць літаратуру з яе самай старажытнай формы — ананімнай, вуснай, г. зн. міфалогіі, фальклору, з асноўных дасягненняў прыгожага пісьменства Антычнасці (IX ст. да н. э. — V ст. н. э.). Затым пазнаёміцеся з Бібліяй як адным з найвялікшых здабыткаў духоўнай культуры чалавецтва, з некаторымі літаратурнымі творамі перыяду ўваходжання сучасных беларускіх зямель у Старажытную (Кіеўскую) Русь («Жыцце Еўфрасінні Полацкай», словы, казанні і павучанні Кірылы Тураўскага і інш.). Эпоху Сярэднявечча (V—XIV стст.) зменіць эпоха Адраджэння (XIV — першая палова XVII ст.),

куды лагічна ўпісваецца творчасць Францыска Скарыны і Міколы Гусоўскага, Сымона Буднага і Васіля Цяпінскага. У гісторыі сусветнай літаратуры значны след пакінулі мастацкі напрамак барока і эпоха Асветніцтва (XVII—XVIII стст.). У беларускай літаратуры гэты «след» па пэўных прычынах (адсутнасць беларускай дзяржаўнасці, актыўная паланізацыя беларусаў і інш.) сціплейшы, чым у суседніх рускай і польскай літаратурах, хоць і выразна заўважаецца (магутная палемічная літаратура, творчасць Андрэя Рымшы, Сімяона Полацкага і інш.). Што да беларускай літаратуры Новага часу, якая пачынаецца ў канцы XVIII — пачатку XIX стагоддзя і працягваецца па сённяшні дзень, то, узнікшы ў вобліку калісці ананімных паэм «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе» (цяпер аўтарства іх разгадана) і творчасці беларуска-польскіх літаратараў (Ян Чачот, Уладзіслаў Сыракомля, Вінцэс Каратынскі, Ян Баршчэўскі і інш.), яна канчаткова сцвердзілася ў творчай практыцы пісьменнікаў сярэдзіны і другой паловы XIX стагоддзя Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Кастуся Каліноўскага, Янкі Лучыны і Францішка Багушэвіча. Асаблівага росквіту беларуская літаратура дасягнула ў XX стагоддзі. У дзявятым класе вывучаецца творчасць такіх яе вяршынных постацей, як Янка Купала, Якуб Колас, Цётка (Алаіза Пашкевіч), Максім Багдановіч, Алесь Гарун.

Гэта асноўныя гістарычныя эпохі, праз якія прайшлі як беларуская, так і руская і большасць іншых еўрапейскіх літаратур. Зразумела, пэўныя абставіны жыцця беларускага народа абумовілі спецыфіку развіцця беларускага прыгожага пісьменства. У тым ліку — характар і шырыню выяўлення ў беларускай літаратуры разнастайных мастацкіх напрамкаў (метадаў), літаратурных жанраў, стыляў, што адрознівае яе ад іншых літаратур, нават самых блізкіх: рускай, украінскай і польскай. Асаблівасці рускай літаратуры добра раскрываюцца ў школьным курсе. Дзве апошнія прадстаўлены ў гэтым вучэбным дапаможніку манаграфічнымі раздзеламі, прысвечанымі творчасці Тараса Шаўчэнкі і Адама Міцкевіча. У спісе твораў для самастойнага чытання прадстаўлены «Энеіда» Івана Катлярэўскага, «Зімовым вечарам» або «Хам» Элізы Ажэшкі.

Мастацкі напрамак (часам яго называюць *метадам*) разумеецца як сістэма гістарычна абумоўленых творчых прынцыпаў, якімі мастакі, блізкія па сваіх ідэйна-мастацкіх пазіцыях, кіруюцца пры адборы, абагульненні і ацэнцы жыц-

цёвых з'яў. Звычайна ён выяўляецца ў розных відах мастацтва слова (паэзія, проза, драматургія), а таксама ў розных відах мастацтва (літаратура, жывапіс, архітэктура, тэатр і г.д.). У літаратуры гістарычна змяняліся, а падчас і суседнічалі розныя напрамкі: *старажытнае і сярэдневяковае пісьменства, барока, класіцызм, сентыменталізм, рамантызм, рэалізм, мадэрнізм*. У беларускай літаратуры не ўсе яны знайшлі аднолькавае ўвасабленне.

Рэалізм Адраджэння, які, адмятаючы сярэдневяковую аскетычную мараль, схаластыку, адкрываў свет і чалавека ў свеце, выявіўся найперш у асветніцкай дзейнасці і творчасці Францыска Скарыны, у паэзіі Міколы Гусоўскага і інш. Асобныя рысы барока — пышная дэкаратыўнасць, парадаксальнасць, ускладненасць вобраза, багатая метафарычнасць, імкненне здзівіць, уразіць — увасобіліся ў беларускай панегірычнай (хвалебнай, узвелічальнай), рэлігійна-філасофскай, парадыйна-сатырычнай і гумарыстычнай паэзіі канца XVI — першай трэці XVIII стагоддзя, у тым ліку ў творчасці Сімяона Полацкага. Што да класіцызму з яго арыентацыяй на антычнае мастацтва, культам розуму, героямі незвычайнымі, легендарнымі (багі, цары, палкаводцы і г.д.), то ён у беларускай літаратуры выявіў сябе пераважна апасродкавана ў сатырычна-парадыйных паэмах «Уваскрэсенне Хрыстова», «Энеіда на выварат» і «Тарас на Парнасе». Сентыменталізм, росквіт якога ў рускай літаратуры прыпаў на XVIII стагоддзе, у процівагу класіцызму сваю ўвагу засяродзіў на паказе чалавечых пачуццяў, перажыванняў. Героем ён абраў прадстаўніка ніжэйшых саслоўяў (шляхціца, часам селяніна). Дэмакратызаваць літаратуру працягваў рамантызм (першая палова XIX стагоддзя), для якога важным было не саслоўнае паходжанне персанажа, а яго ўнутраны свет, моц характару, вышыня ідэалаў. Рамантызм стварыў тып героя-бунтара, проціпаставіў рэальнаму ідэальнае, завастрыў увагу на выключных характарах, падзеях, пачуццях. У другой палове XIX стагоддзя ўзнік рэалізм. На месца выключнага (у рамантызме) ён паставіў тыповае — як выражэнне заканамернага ў жыцці, дыялектычнае адзінства абагульненага і індывідуальнага, адлюстраванне рэчаіснасці ў формах самой рэчаіснасці. Тыповасць, праўдзівасць, гістарызм, зварот да сацыяльных праблем — галоўныя ўласцівасці рэалізму. Так сталася, што ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя розныя напрамкі не існавалі паасобку.

Так, у творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча заўважаецца сінтэз некаторых рыс сентыменталізму, рамантызму і рэалізму («Гапон», «Ідылія», «Халімон на каранацыі», «Пінская шляхта»). З канца XIX — пачатку XX стагоддзя побач з рамантызмам і рэалізмам у заходнееўрапейскай, а пасля і ва ўсходнеславянскіх літаратурах пачаў існаваць мадэрнізм. Ён засяродзіў увагу на ўнутраным, суб'ектыўным, свеце чалавека, не захацеў прымаць сацыяльна-гістарычнай абумоўленасці мастацтва. Выразная адмежаванасць ад сацыяльных праблем, падкрэслены антыгістарызм, элітарнасць, мудрагелістасць мастацкай формы — вызначальныя рысы мадэрнізму. Гэты напрамак часткова закрануў і беларускую літаратуру пачатку XX стагоддзя.

У межах асобных напрамкаў ці побач з імі часам існуюць *літаратурныя плыні*. Згаданы намі вышэй *рэалізм Адраджэння* можа ўспрымацца як літаратурная плынь рэалізму ўвогуле, таксама як і *асветніцкі рэалізм* або *крытычны (класічны) рэалізм* XIX стагоддзя. Мадэрнізм на літаратурнай арэне выступіў у выглядзе такіх плыняў, як *сімвалізм, імажынізм, футурызм, імпрэсіянізм* і інш.

Стыль пісьменніка як ідэйна-мастацкая своеасаблівасць яго творчасці залежыць ад мастацкага напрамку і літаратурнай плыні, у якія ўключана творчасць аўтара, ад яго светапогляду, вопыту, агульнай культуры, мастацкіх схільнасцей. Пісьменнікі, блізкія сваім стылем, у межах аднаго мастацкага напрамку ці літаратурнай плыні могуць ствараць *стылёвую плынь*. Вядучымі стылеўтваральнымі фактарамі пры гэтым становяцца кампаненты зместу і формы ці тыя і другія разам. Так, у межах рэалізму XX стагоддзя можна вылучыць наступныя стылёвыя плыні: *сентыментальны рэалізм, рамантычны рэалізм, іранічны рэалізм, умоўна-метафарычная проза* і інш.

Беларуская літаратура за час свайго існавання асвоіла цэлы шэраг літаратурных жанраў. *Жанр* — гэта гістарычна акрэслены, адносна ўстойлівы тып мастацкай формы, дзе структура пэўных фармальных прыкмет (моўных, вобразных, кампазіцыйных) выяўляе больш-менш канкрэтны мастацкі сэнс. Кожны з трох родаў літаратуры мае свае жанры. Так, сярод твораў лірычных вылучаюцца *песні, оды, эпіграмы, гімны, маршы* і г. д. Да іх адносяцца таксама некаторыя фальклорныя жанры: *загадкі, прыказкі і прымаўкі, замовы, галашэнні*. Першапачаткова ў літаратуры, тады яшчэ вуснай, былі

эпічныя жанры: *казкі, легенды, быліны, гутаркі, думы* і інш. Пазней, на пісьмовым этапе развіцця мастацтва слова, да іх далучыліся *апавяданні, аповесці, раманы, нарысы, гумарэскі* і інш. Існуюць ліра-эпічныя жанры, якія спалучаюць некаторыя ўласцівасці як лірыкі, так і эпасу: *паэма, балада, байка*. Што да драмы, то тут вылучаюцца *камедыя, трагедыя, уласна драма, інтэрмедыя, фарс, вадэвіль*.

У працэсе развіцця літаратуры яе жанравы дыяпазон з часам змяняецца. Адно жанры ўзнікаюць, другія — звужаюць сферу свайго бытавання, істотна змяняюцца або зусім знікаюць. Так, у старажытнай беларускай літаратуры былі распаўсюджаны такія жанры, як *жыцце, павучанне, хаджэнне, летапіс*. Пазней яны зніклі з літаратурнага працэсу. Ці другі прыклад: у эпоху Адраджэння *эпіграма* не мела сатырычнай скіраванасці (тады яна пісалася як «эпікграма», дзе літары *-кз-* абазначалі ўзрыўны гук [г], нахштальт цяперашняга рускага [г]). Гэтым словам называлі хвалебны верш, у якім, у прыватнасці, праз тлумачэнне дэталёў родавага герба ўслаўляліся вяльможныя прадстаўнікі роду. Такія эпікграмы Андрэя Рымшы на гербы Льва Сапегі, Астафея Валовіча, Тэадора Скуміна і інш. Сёння, як вядома, эпіграма — гэта лаканічны сатырычны верш з вострай і часта нечаканай канцоўкай, у якім дасціпна высмейваецца нейкая асоба ці грамадская загана.

Мы спыніліся на своеасаблівасці літаратуры як мастацтве слова. Але ж вывучэнне літаратуры і выхаванне літаратурай — з’явы ўзаемазвязаныя і ўзаемазалежныя. Знаёмства з лепшымі творамі айчынных і некаторых замежных пісьменнікаў у іх храналагічнай паслядоўнасці дапамогуць вам сфарміраваць належныя эстэтычныя і грамадскія ідэалы, стаць сапраўднымі грамадзянамі, патрыётамі сваёй Бацькаўшчыны — суверэннай, незалежнай Рэспублікі Беларусь.

- ❓ 1. Як вы разумееце літаратуру як частку нацыянальнай і светнай культуры? 2. Растлумачце адзінства нацыянальнага і агульначалавечага, інтэрнацыянальнага, у мастацкай літаратуры. 3. Якія вы ведаеце мастацкія напрамкі (метады) і літаратурныя плыні? 4. Назавіце асноўныя лірычныя, эпічныя, ліра-эпічныя і драматычныя жанры беларускай літаратуры. 5. Раскрыйце сутнасць паняццяў «стыль пісьменніка», «стыль левая плынь». 6. Завядзіце ўласны літаратуразнаўчы слоўнік, выпішыце ў яго новыя для вас тэрміны.

МІФАЛОГІЯ — ФАЛЬКЛОР — ЛІТАРАТУРА

Вьяўленчая сіла мастацкай літаратуры пачынаецца з мовы, са слова, з яго асаблівых вобразных магчымасцей. Мова — самастойная псіхічная сіла, сістэма, якая развіваецца ўнутры сябе. У ёй дзейнічаюць як мінімум дзве тэндэнцыі: першая — да эканоміі вымаўленчых намаганняў, другая — да найбольшай выразнасці. Узаемадзеянне іх садзейнічае развіццю мовы і прыводзіць да сімвалізацыі. Сімвалы — і мэта, і сродак чалавечага мыслення; стварэнне іх — першаснае імкненне, можна сказаць, патрэба чалавечага мозга, закладзеная прыродай.

На аснове сімвалізацыі як псіхічнага працэсу фарміруецца *міфалогія, міфалагічнае мысленне*.

Паводле агульнапрынятых поглядаў, *міфалогія* — звод цудоўных гісторый, якія людзі прыдумвалі раней і прыдумваюць нават сёння для забавы або для тлумачэння невядомых прычын тых ці іншых з’яў. Слова «міфалогія», паводле літаральнага перакладу са старажытнагрэчаскай мовы, азначае «апавед паданняў».

Міфалагічны тып свядомасці ўласцівы не толькі старажытнаму чалавеку, а ўвогуле чалавеку па той прычыне, што так функцыянуе яго мозг. Глебай для міфалогіі заўсёды была навакольная рэчаіснасць. Абагаўленне прыроды, характэрнае для першабытных часоў, праяўлялася ва ўшанаванні жывёл, раслін, нават камянёў, гор і рэчак. Пры гэтым прыродна-міфалагічнае мысленне падыходзіла да рэчаіснасці з боку канкрэтнага, індывідуальнага, але імкнулася спасцігнуць свет цалкам і адразу — як адзінства. Нашы продкі ўмелі на здзіўленне паэтычна і ў цэлым вельмі дакладна зводзіць у адно ўсе свае назіранні над прыродай. Тут сплаўлены паміж сабою пазнанне і творчасць. Старажытная міфалогія — своеасаблівая мастацкая філасофія і адначасова навука свайго часу з занатаванай у ёй важнай інфармацыяй — гістарычнай, геаграфічнай, этнаграфічнай, але выкладзенай у вобразнай форме.

Многія характэрныя ўласцівасці міфалогіі перайшлі як у фальклор, так і ў літаратуру. Канкрэтнасць слова, без чаго не існуе прыгожае пісьменства, — аснова паэтычнай вобразнасці, бо вобраз заўсёды абагульненне, выяўленае праз канкрэтнасць. Вобразамі могуць быць рэчы, з’явы прыроды, пейзажы, але найчасцей у мастацкіх творах сустракаюцца вобразы людзей, або персанажы. У міфалогіі, акрамя людзей, дзейнічаюць і іншыя персанажы — фантастычныя істоты.

Уласна міфалогія беларусаў падзяляецца на пантэон багоў і на духаў месца (духі прыроды і дамавыя духі). Сярод галоўных багоў наступныя: Сварог (нябесны бог, які стварыў свет) і яго сыны — Дажбог-Сонца, адзін з найбольш любімых; Пярун, бог навальніцы і вайны; Агонь — і нябесны, і зямны, якога ўшаноўвалі як уласна вогнішча, і як агонь унутры чалавека — агонь творчасці, агонь любові; акрамя таго, самастойна выступае Вялес — бог падзем’я, багацця, нават культуры ў шырокім сэнсе слова, але ён жа — апякун памерлых. У прынцыпе, амаль усе багі беларусаў шматфункцыянальныя. Духі месца надзвычай поўна захаваліся ў фальклоры.

Для міфалогіі продкаў беларусаў характэрна ўшанаванне сонца і агню, а таксама не менш распаўсюджаны культ жывой зямлі і вады, якія — як магутнейшыя стыхіі — маглі ўбіраць у сябе розныя аб’екты (часта ў фальклорных творах згадваюцца праваленыя пад зямлю ці залітыя вадою паселішчы, храмы) або нараджаць такія цуды, як папараць-кветка. Да нашага часу захавалася вера ў жывую, надзеленую душой расліннасць, а таксама ў такую незвычайную з’яву, як ваўкалацтва.

У кожнага народа, як і ў кожнага чалавека, ёсць дзяцінства і ёсць сталасць. Міфалогія — дзяцінства народа і чалавецтва. Дзяцінства заўсёды вабіць дарослага чалавека сваёй наіўнай паэтычнасцю. Але нельга пастаянна заставацца дзіцем. Таму і нашы продкі-славяне ў 988 годзе прынялі хрысціянства. Пры гэтым іх міфалогія амаль цалкам «перацякла» ў фальклор. Можна сказаць, што наш народ ажно да XX стагоддзя заставаўся ў значнай ступені двуверным: міфалогія, якую назвалі язычніцтвам (ад «язык» — у старажытным значэнні «народ»), і хрысціянства сплавіліся паміж сабою.

Мастацкую літаратуру і фальклор неабходна разглядаць як два этапы ў развіцці мастацтва слова. Фальклор — першы

этап, які захаваўся пераважна ў вуснай форме і, як правіла, без аўтарства. Літаратуру характарызуе выразны аўтарскі пачатак і форма падачы ў асноўным пісьмовая.

Фальклор — мастацтва масавае, калектыўнае, народнае, сінонім да тэрміна «вусная народная творчасць». Фальклор існуе ў мностве варыянтаў і асноўваецца на пераемнасці, традыцыі. Варыянтаў, напрыклад, казкі можа быць шмат, але спалучэнне галоўных мастацкіх элементаў ва ўсіх варыянтах пастаяннае. Змяняюцца дэталі, бо на фальклор уплываюць гістарычныя і бытавыя фактары. Літаратурны твор застрахаваны ад іх, ён ад пачатку занатаваны ў пісьмовым тэксце і застаецца нязменным. Іншая справа, што інтэрпрэтаваць літаратурны твор у кожную эпоху могуць па-рознаму. Праўда, традыцыя адыгрывае важную ролю і ў прыгожым пісьменстве. Пісьменнік, як і апавядальнік фальклорнага твора, можа трымаць у галаве нейкі гатовы ўзор, але ніколі не паўтарае яго, а стварае ва ўсім арыгінальны твор. У фальклоры — не новы твор, а варыянты ў межах пэўнага жанру, без выхаду за ядро першапачатковай задумы. Напрыклад, у Еўропе існуе 130 варыянтаў казкі пра нараджэнне асілка ад шлюбу чалавека і мядзведзя. Завязка казкі заўсёды адна — і ў Іспаніі, і ў Беларусі, хоць лакальныя адрозненні ў прыгодах асілка, якому прысвечана казка, абавязкова існуюць: гэта могуць быць розныя памочнікі, адносіны з імі, розныя супраціўнікі героя, адпаведна розныя дэталі. У фальклоры асноўная адзінка — жанр, унутры якога — шмат варыянтаў; у мастацкай літаратуры — толькі асобны твор, у якім яскрава выяўлена асоба аўтара, яго адносіны да жыцця, яго індывідуальнасць.

І ўсё ж можна гаварыць пра агульнасць фальклору і літаратуры. Яна найперш выяўлена ў жанрах. Існуюць жанры літаратуры, якія з'яўляюцца ў той ці іншай ступені паўтарэннем фальклорных жанраў: казка, легенда, балада, песня. Праўда, часам і творы літаратуры ўваходзілі ў вусны ўжытак, становіліся фальклорнымі. І фальклор, і літаратура падзяляюцца на тры вялікія часткі (роды) — эпас, лірыку і драму, — якія адлюстроўваюць розныя сувязі чалавека са светам.

Народ выпрацоўваў маральна-этычныя нормы жыццядзейнасці і занатоўваў іх у фальклоры. Адпаведна праз фальклор ішло далучэнне ўсё новых пакаленняў да каштоўнасцей, выпрацаваных этнасам. Найперш сцвярджаліся ў розных жан-

рах фальклору такія маральна-этычныя нормы, як пачуццё справядлівасці, дабрыні, гуманнага стаўлення да чалавека і ўсяго жывога, услаўленне подзвігу ў імя агульнай справы, павага да чалавека працы.

Мастацкая літаратура заўсёды адчувала на сабе ўплыў фальклору — у сюжэтах, вобразах. Беларуская літаратура з моманту свайго ўзнікнення шырока выкарыстоўвала фальклорныя матывы і жанры. Напрыклад, у «Слове пра паход Ігаравы» міфалагічна-фальклорным з'яўляецца сам тып мастацкага мыслення невядомага аўтара — усеагульнае адухаўленне: прырода ў «Слове» жыве, дзейнічае, перажывае, як і чалавек.

Народныя выслоўі шырока выкарыстоўвалі асветнікі эпохі Адраджэння — Францыск Скарына, Сымон Будны. Насычанай фальклорам была творчасць беларуска-польскіх пісьменнікаў-рамантыкаў пачатку XIX стагоддзя — Яна Баршчэўскага, Адама Міцкевіча, Яна Чачота. У іх творах часта згадваюцца міфалагічныя персанажы, але не багі, а духі прыроды. Фальклорнай стыхіяй прасякнута творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча, у многім — Францішка Багушэвіча, Якуба Коласа.

Часам творы беларускіх класікаў цалкам заснаваны на народных песнях (напрыклад, паэма «Бандароўна» Янкі Купалы), паданнях («Магіла льва» Янкі Купалы). З усіх класікаў беларускай літаратуры асабліва ўважліва чытае «кнігу прыроды» Якуб Колас: ён углядаецца ў розныя яе праявы, жыве з ёю суладным жыццём, адухаўляе, як заўсёды рабілі продкі беларусаў. У творах Максіма Багдановіча шырока дзейнічаюць духі прыроды — вадзянік, лесавік, Падвей.

Аднымі з найбольш цікавых формаў народнай творчасці з'яўляюцца легенды і паданні. Да паданняў адносяць вусныя апавяданні пра рэальных асоб і сапраўдныя падзеі, пра населеныя пункты, пэўныя мясцовасці. Напрыклад, запісанае выдатным фалькларыстам XIX стагоддзя П. Шэйнам паданне пра Машэку згадвае заснаванне горада Магілёва. Тэматыка ж беларускіх легенд надзвычай багатая. Найперш сюды неабходна аднесці творы, якія з'яўляюцца, уласна кажучы, спрошчаным пераказам міфаў, дзе ў асноўным дзейнічаюць розныя духі прыроды, а таксама дамавыя духі. Увогуле легенды і паданні перадаюць як вераванні народа, так і розныя гістарычныя факты, якія сваёй незвычайнасцю запалі ў народную памяць.

Легенды і паданні, нягледзячы на значны фантастычны элемент, даюць даволі поўнае ўяўленне пра гісторыю Беларусі, а яшчэ больш — пра гісторыю вераванняў, нацыянальныя каштоўнасці, стаўленне народа да ўласнай культурнай спадчыны.

Легенда і паданне, як і казка, маюць дачыненне да эпасу. У эпічных жанрах як фальклору, так і літаратуры пераважае апавядальнасць, прынцып аповеду, расказвання. Па гэтай прычыне сюжэт у іх адыгрывае галоўную ролю.

У легендзе «**Дамавікова ўдзячнасць**» перш за ўсё звяртае на сябе ўвагу тое, што вуж тут — дамавік, інакш кажучы, хатні дух, жывёльны гаспадар і апякун дома. Міфалагічна дамавік звязаны з пэўным родам, продкам якога ён лічыцца. Выходзіць, беларусы ў некаторых рэгіёнах лічылі сваім продкам вужа. Вераванне было абумоўлена найперш суіснаваннем вужа побач з чалавекам. Яшчэ і сёння на Палессі не толькі ў агародах, дварах, але нават у хаце, пад яе падлогай, жывуць вужы, і жыхары ўспрымаюць іх блізкасць як нармальную з'яву, любяць за тое, што вужы ядуць мышэй, знішчальнікаў ураджаю. Звычайна лічыцца, што ў цэле вужа заключана душа продка — першага насельніка дадзенага жытла — або знаходзіцца душа цяперашняга гаспадара дома, і вуж, такім чынам, з'яўляецца яго двойніком. Існавала павер'е, што ўвогуле кожны чалавек мае сваю хатнюю змяю і смерць аднаго з пары цягне за сабою смерць другога. Знішчэнне па неразуменні вужыных як прывяло б да смерці і чалавечых дзяцей. Гэта ледзь не здарылася, і зброяй помсты ў дадзеным выпадку выступала злая змяя, якая атруціла малако. Безумоўна, гэта ўжо літаратурны прыём: не сам вуж помсціць — ён застаецца станоўчым персанажам, а праз змяю. Тым і адрозніваецца легенда ад міфа, што ў ёй з'яўляюцца дадатковыя персанажы, іншая матывацыя, чым у міфе. Легенда — своеасаблівая прамежкая форма паміж міфам і літаратурным творам.

Разумныя дарослыя людзі аднавілі парушаную ў іх доме гармонію: прымуслі дзяцей вярнуць яйкі вужа на месца. Легенда апісвае толькі дзеянні персанажаў, не тлумачачы, чым яны абумоўлены. І гэта ўвогуле характэрна для жанру легенды. Акрамя таго, тут учынкі персанажаў дастаткова самавольныя і выразна пераводзяць дзеянне з міфалагічнага ў маральна-этычны план: дарослыя аднаўляюць справядлівасць, не жадаючы пакрыўдзіць вужа, а вуж у сваю чаргу дзякуе за дабро, ліквідуе зло, нанесенае змяёй. Тэкст легенды зафікса-

ваў той этап у развіцці чалавечай свядомасці, калі страх перад законамі прыроды, выяўлены ў міфалогіі, быў заменены на законы этыкі, на веру ў дабро і справядлівасць. Прычым сіла дабра настолькі моцная, што ёй падпарадкоўваюцца не толькі людзі, але і жывёлы (хоць не будзем забываць, што вуж — душа продка, таму і добры).

Культ паўзуноў быў магутны ў вельмі многіх народаў Еўразіі. Павер'і і абрады, звязаныя з рэптыліямі, з'яўляюцца самымі старажытнымі са стасункаў чалавека і жывёл.

1. У чым вобразныя магчымасці мовы? 2. Што характарызуе міфалогію, міфалагічнае мысленне? 3. Як суадносяцца міфалогія і фальклор, фальклор і літаратура? 4. Чаму беларусы лічылі вужа дамавіком? 5. Як паводзяць сябе людзі і паўзуны ў легендзе «Дамавікова ўдзячнасць»? 6. Чым адрозніваецца легенда ад міфа? 7. Чаму змеі, драконы, цмокі так часта сустракаюцца ў народнай творчасці літаральна ўсіх народаў свету? 8. Намалюйце дамавіка, як вы яго ўяўляеце.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА І АНТЫЧНАСЦЬ

Антычная культура — культура старажытных грэкаў і рымлян — самы трывалы падмурак, аснова цяперашняй цывілізацыі, той, якую мы называем заходняй. Мы, беларусы, таксама маем дачыненне да яе. Антычнасць магутна паўплывала на агульны працэс станаўлення і развіцця еўрапейскай і ў цэлым сусветнай культуры. У Старажытнай Грэцыі і Рыме нарадзіліся палітычныя сістэмы (дэмакратыя) і формы дзяржаўнай улады (імперыя, рэспубліка); тут узніклі філасофскія школы, якія вызначылі развіццё чалавечай думкі на 2500 год наперад; тут у літаратуры і мастацтве былі створаны шэдэўры, якія ўвайшлі ў скарбонку чалавечай культуры і з'яўляюцца неад'емнай часткай і нашага жыцця. Нельга адчуваць сябе сучасным чалавекам, не ведаючы таго фундаменту, на якім усталяваўся каласальны будынак сусветнай цывілізацыі. Сіла ўздзеяння антычнага мастацтва заключаецца ў яго гарманічнасці: ні адзін з элементаў твора не перавышае іншы, а ўсе знаходзяцца паміж сабою ў роўных стасунках. Мера — менавіта тое, што робіць антычнае мастацтва класічным, узорным на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва.

Культура Антычнасці заснавана на выключна багатай міфалогіі грэкаў, якую ўспрынялі і рымляне. Старажытнагрэчаская міфалогія сфарміравалася першапачаткова на востраве Крыт, а затым і на мацерыковай Грэцыі прыкладна ў III тысячагоддзі да нашай эры. Найбольш міфаў створана пра алімпійскіх багоў, з якіх галоўны — Зеўс. Усяго алімпійскіх багоў 12. Яны апекаваліся пэўнымі планетамі, увасаблялі розныя стыхіі прыроды, псіхічнае жыццё чалавека. Адухаўлялі і ўвасаблялі нават навуковыя катэгорыі: Зеўс — уладу і агульную арганізацыю жыцця; яго жонка Гера — сямейныя адносіны; Гесія — хатні побыт; Дэметра — культурнае земляробства; Артэміда — адносіны людзей з жывёльным светам; Апалон — мастацтва; Гефест — фізічную працу, рамяство; Гермес — гандаль і падарожжы; Афінэ — інтэлектуальную працу; Геба — маладосць і юнацкую рамантыку; Дыяніс — веселасць; Афра-

дыта — прыгажосць і каханне; Арэс — палкасць і прагу разбурэння. Кожнае божышча — магутная касмічная, жыццёвая сіла, што вызначае паводзіны, лёс чалавека.

Алімпійская міфалогія сцвярджае найперш культ гераізму, мужчынскі свет, але адначасова свет гармоніі ды прыгажосці, дзе багіні займаюць пачэснае месца. Уся міфалогія будуюцца на барацьбе новага са старым — герояў з рознымі пачварамі. Дзеці Зеўса (Геракл, Персей і інш.) устанаўліваюць на зямлі задуманы іх бацькам парадак, будуюць новыя разумныя адносіны і ачышчаюць свет ад разбуральных сіл хаосу, увасобленых у змеепадобных істотах. Паняцце «герой» прыйшло да нас з антычнай міфалогіі. Герой — гэта не бог, ён смяротны і, безумоўна, не валодае такой магутнасцю, як бог, але, з другога боку, герой заўсёды можа расці, самаўдасканалвацца, перамагаць самога сябе, чаго няма ў язычніцкіх багоў. Герой цікавейшы за бога, у яго асабе прысутнічае дынаміка і драматызм, у яго лёсе больш жыцця і таямніц.

Геракл (у рымлян Геркулес) — адзін з самых знакамітых герояў антычнага свету, сын вярхоўнага бога Зеўса. Вядомы Геракл тым, што ажыццявіў 12 подзвігаў, учынкаў, непадладных простаму чалавеку, а толькі волату — мужнаму і высакароднаму. Так, ён забіў лернейскую гідру, немейскага льва, сцімфалійскіх птушак, крыцкага быка, агромністага вепрука і іншых пачвар, якія спусташалі палі, знішчалі людзей і жывёл. Місія Геракла — ачышчэнне зямлі ад сіл зла. Увогуле змест міфаў настолькі багаты і шматзначны, што ўтварае спецыфічную мову — сімвалічную. Каштоўнасць міфа якраз у яго велізарных магчымасцях па стварэнні сімвалаў.

На міфах Старажытнай Грэцыі заснавана надзвычай багатая антычная літаратура, у прыватнасці паэмы-эпапеі «Іліяда» і «Адысея» першага ў еўрапейскай культуры паэта — Гамера (VIII ст. да н. э.).

Паэма-эпапея — жанр старажытнай літаратуры, які ў паэтычнай форме апавядае пра падзеі агульнаэтнічнага ці нават агульнарэгіянальнага значэння, пра важныя гістарычныя падзеі, часам нават сусветнага маштабу.

У паэмах апавядаецца пра Траянскую вайну, якая адбылася прыкладна ў XIII—XII стагоддзях да нашай эры. Троя — вялікі і багаты, як сёння даказалі археолагі, горад у Малой Азіі, недалёка ад Дарданелавага праліва. Падставай для вайны грэкаў з траянцамі стала, паводле Гамера, выкраданне тра-

янскім царэвічам Парысам грэчаскай прыгажуні Алены. Вайна цягнулася дзесяць гадоў, але дзеянне «Іліяды» ахоплівае апошнія яе тыдні. З абодвух бакоў знакамітыя героі — Ахіл, Гектар — дэманструюць мужнасць і адвагу. Але горад грэкі ўзялі з дапамогай хітрасці — агромністай пустацелай скульптуры каня, дзе памясціліся ваяры-грэкі на чале з Адысеем, які каня і прыдумаў. Наіўныя траянцы ўспрынялі скульптуру як падарунак грэкаў і ўцягнулі яе ў горад. З таго часу выраз «траянскі конь» разумеюць як нейкую знешнюю сілу, што разбурае той ці іншы аб'ект ці грамадскую сістэму знутры. Такім чынам, Троя аказалася знішчанай, разрабаванай, яе героі забітыя, жанчыны і дзеці апынуліся ў палоне.

Пра далейшыя падзеі мы даведваемся з іншай гамераўскай паэмы — «Адысея». Яна распавядае пра падарожжы па моры аднаго з самых разумных, кемлівых герояў-грэкаў — Адысея і яго спадарожнікаў. Шмат якія прыгоды героя маюць казачны характар, напрыклад, яго сустрэча з веліканам Цыклопам, якога Адысей абдурыў, або з марскімі дзяўчатамі-сірэнамі, якія прыгожымі спевамі заманьвалі мараходаў на пагібель. Сэнс паэмы ў тым, што Адысей — патрыёт сваёй радзімы. Ён імкнецца дадому, да любімай жонкі Пенелопы, але розныя пачвары ці чароўныя істоты затрымліваюць яго падарожжа. Праз дваццаць гадоў пасля заканчэння вайны Адысей усё ж вяртаецца на родны востраў і сустракаецца з вернай жонкай і сынам.

Творы Гамера ўражваюць сваёй шматграннасцю і шматпланавасцю (што якраз характэрна для паэм-эпапей). Тут адбіліся стагоддзі культурна-гістарычных напластаванняў, нездарма ў далейшым па паэмах навучалі дзяцей геаграфіі, ваеннай справе, мараходству і шмат якім іншым навукам. Персанажы Гамера сталі «вечнымі вобразамі» сусветнай літаратуры — сімваламі агульначалавечых імкненняў, пачуццяў, жаданняў. Так, Ахіл — герой «Іліяды» — увасабляе гераічны пачатак у чалавеку, але і складанасць, парадаксальнасць характару; Адысей — вечную прагу чалавека да падарожжаў, прыгод і ў той жа час любоў да роднага дому; Пенелопа — жаночую вернасць.

Паходзіць з Грэцыі і тэатр. Яго сутнасць — у імкненні чалавека да гульні і да рытуалізацыі сваіх дзеянняў, таму ўзнік тэатр з абрадаў, найперш каляндарных, прысвечаных богу прыроды Дыянісу. Першы драматург Грэцыі Эсхіл транс-

фармаваў абрад і зрабіў з яго драму (слова «драма» азначае «дзеянне», слова «тэатр» — «месцы для глядачоў»). П'есы Эсхіла поўнасю заснаваныя на міфах. Амаль з моманту ўзнікнення драма раздзялілася на трагедыю і камедыю. Гэта абумоўлена лёсам бога Дыяніса, які восенню паміраў, і грэкі смуткавалі, а вясною адраджаўся, і людзі радаваліся, весяліліся. Трагедыя апавядае пра немагчымасць барацьбы чалавека (часам нават бога) з сілай знешніх абставін, з прыроднымі законамі ці — пазней — сацыяльнымі законамі. Найбольш вядомая трагедыя Эсхіла — **«Прыкуты Праметэй»**. Зеўс карае бога Праметэя за выкрадзены ім на Алімпе і падораны людзям агонь, прыкоўвае яго за гэты подзвіг ланцугом да гары на Каўказе. Агонь Алімпа, які на самай справе сімвалізуе свяшчэнныя веды, не варта, на думку Зеўса, мець людзям. Пакуты Праметэя і яго сумненні ў справядлівасці Зеўса складаюць змест п'есы. У Расіі, недалёка ад курорта Сочы, дзе на гары Ахун быў, як быццам, прыкаваны Праметэй, яму — як сімвалу свабоды — устаноўлены помнік.

Антычная рымская літаратура ў асноўным кіравалася традыцыямі грэчаскай. Найбольш вядомая паэма Вергілія **«Энеіда»** створана па ўзоры гамераўскіх паэм. Вергілій звярнуўся да міфа пра Энея, адзінага з траянскіх герояў, хто здолеў збегчы з палаючага горада, і паказаў яго як ідэальнага рымляніна. Рым лічыў Энея сваім заснавальнікам. У паэме выдатна распрацаваны сюжэт — падарожжы і прыгоды Энея, і праводзіцца выразная ідэя — будучая веліч Рыма. Сапраўды, «Энеіда» — самае поўнае ўвасабленне рымскай культуры. Паэма стала ўзорам для многіх твораў падобнага тыпу, у тым ліку, пачынаючы з XVIII стагоддзя, матэрыялам для пародый, бо парадзіраваць можна толькі сапраўды значныя творы.

Сіла і моц антычнага эпасу — яснасць жыццёвых адносін паміж героямі, цэльнасць іх характараў, агульны гераічны пафас твораў.

Антычная літаратура стала арсеналам для шмат якіх еўрапейскіх літаратур, у тым ліку беларускай. Імёны антычных багоў згадвалі выдатныя дзеячы эпохі Адраджэння — Францыск Скарына і Мікола Гусоўскі, дэманструючы тым самым сваю эрудыцыю, еўрапейскую адукаванасць. У беларускіх парадыйных паэмах XIX стагоддзя «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе» антычныя багі выступаюць у вобліку і са

звычкамі беларускіх сялян, што як бы набліжае Антычнасць да Новага часу, злучае часы і народы — грэкаў і беларусаў. Адзін з самых адукаваных паэтаў XX ст., класік беларускай літаратуры Максім Багдановіч шырока ўводзіў у свае творы вобразы антычных міфаў, літаратуры (верш «Калі зваліў дужы Геракл у пыл Антэя...»), выкарыстоўваў формы антычнага, вельмі спецыфічнага верша («Пентаметры»).

Традыцыі Антычнасці адчуваюцца ў найлепшым творы беларускай літаратуры — геніяльнай паэме «Новая зямля» Якуба Коласа. У антычных паэмах героі — увасабленне лепшых, найбольш характэрных рыс таго часу. Таксама і ў творы Якуба Коласа: яе персанажы — тыповыя, яны канцэнтруюць у сабе характэрныя рысы беларускай нацыі. Па паэмах Гамера вывучалі траянскую эпоху, па «Энеідзе» — эпоху імператарскага Рыма. Паўната жыцця беларуса — эталонны беларускі пейзаж, шматлікія бытавыя падрабязнасці — характарызуюць і паэму «Новая зямля».

Сярод «вечных вобразаў» мастацкай літаратуры адным з любімых у беларускай паэзіі стаў Праметэй. Яму прысвяцілі некалькі вершаў Максім Танк, Анатоль Вяргінскі і многія іншыя беларускія паэты. Спробы перакладу паэм Гамера рабіліся яшчэ ў 1920-я гады. У пачатку XXI ст. шмат перакладаў з антычнай літаратуры рабіў Янка Сіпакоў.

- ?
- 1. Што вам вядома пра эпоху Антычнасці? Чым вызначаецца гэты час? У чым яго значэнне для культуры чалавецтва?
 - 2. Што характарызуе міфалогію грэкаў і рымлян? Якіх міфалагічных герояў вы ведаеце? 3. У чым сімвалічны сэнс міфалагічных вобразаў? 4. Хто першы еўрапейскі паэт? 5. Што аб'ядноўвае паэмы «Іліяда» і «Адысея»? 6. Чым значны вобраз Праметэя? 7. Якія традыцыі антычнай літаратуры выкарыстоўваюць беларускія аўтары?

ЛІТАРАТУРА ЭПОХІ СЯРЭДНЯВЕЧЧА

Агульная характарыстыка эпохі. Біблія

Эпоха Сярэднявечча ахоплівае амаль тысячу гадоў: з V стагоддзя (падзенне Рыма ў 476 г. пад націскам варвараў) па XIV стагоддзе. Гісторыкі раздзяляюць яе на Ранняе Сярэднявечча і Позняе Сярэднявечча.

Ранняе Сярэднявечча (да 1000 г.) уражвае глабальнымі гістарычнымі зрухамі; з іх, магчыма, галоўны — Вялікае перасяленне народаў з Азіі ў Еўропу (готы, гуны, цюркі, балгары, арабы, венгры). Не менш важным было фарміраванне вялікіх імперый на Захадзе і на Усходзе (Візантыя, Свяшчэнная Рымская імперыя, імперыя Карла Вялікага, Хазарскі каганат, Арабскі Халіфат, імперыя Тан у Кітаі). Ранняе Сярэднявечча — гэта таксама і эпоха фарміравання сусветных рэлігій і іх распаўсюджання па свеце. Асабліва важнае значэнне для далейшага лёсу цывілізацыі мела канчатковае станаўленне хрысціянства і ўзнікненне іслама.

Найбольш магутнай імперыяй Ранняга Сярэднявечча была Візантыя. Яе сталіца Канстанцінопаль (Царград) па праву лічылася тады сталіцай свету і сапраўды ўражвала сваёй велічынёй, багаццем, раскошаю, колькасцю культурных помнікаў, сярод якіх найперш вылучаўся храм Святой Сафіі (VI ст.). Візантыйская дзяржава ў многім пераняла антычна-рымскую цывілізацыйную мадэль: сістэму праўлення, бюракратычны рэжым, дзяржаўныя інстытуты, структуру грамадства. Але мастацтва тут чым далей, тым болей адыходзіла ад антычных канонаў, зліваючыся з хрысціянскай рэлігіяй у непарыўнае адзінства. Архітэктура, манументальны жывапіс, іканапіс, кніжная мініяцюра, дэкаратыўнае мастацтва былі прасякнуты рэлігійным светапоглядам, вызначаліся высокай духоўнасцю і фармальнай умоўнасцю.

У Рыме, што перажыў нашэсце варвараў і з цяжкасцю на працягу стагоддзяў уздымаўся, усталявалася ўлада пап — уладароў каталіцкай царквы, якія лічыліся намеснікамі на зямлі Святога Пятра, аднаго з блізкіх вучняў Хрыста.

У VII стагоддзі асобныя арабскія плямёны Аравійскага паўвострава, аб'яднаныя ісламскай рэлігіяй у магутны народ пад сцягам прарока Мухамеда, вельмі хутка авалодалі каласальнай тэрыторыяй, стварыўшы велізарную імперыю — Арабскі Халіфат, які працягнуўся ад Індыі да Францыі. Арабы адваявалі большасць зямель, якія раней належалі Візантыі: Палесціну, Сірыю, Егіпет, астравы Міжземнамор'я. Менавіта на гэтых землях размяшчалася асноўная частка традыцыйных хрысціянскіх цэнтраў, уключаючы святы горад Іерусалім, і, натуральна, большасць хрысціянскіх вернікаў.

Каб кампенсавачь вялікія страты, Візантыя і Рым пачалі наступ на поўнач і ўсход Еўропы, дзе многія славянскія, германскія і балцкія народы заставаліся яшчэ язычнікамі. Да 1000 года рымскія і візантыйскія місіянеры, сярод якіх асабліва праславіліся славянскія асветнікі Святыя Кірыл і Мяфодзій, ахрысцілі большасць язычніцкіх дзяржаў Усходняй і Паўночнай Еўропы. Ледзь не апошняя ў 988 годзе хрысцілася Старажытная Русь.

1000 год — своеасаблівая мяжа ў гісторыі. Усе хрысціянне чакалі канца свету. Панавалі змрочныя настроі. Але калі канца не адбылося, дух людзей падняўся. На хвалі аптымізму пачаўся рост гарадоў, матэрыяльнай вытворчасці, рамяства, гандлю. Пасля 1000 года ідзе бурнае фарміраванне феадальных манархій і аб'яднанне Заходняй Еўропы пад уладай пап. Папы ўзначалілі і экспансію еўрапейскага феадалізму на Усход; два стагоддзі будуць працягвацца крыжацкія паходы. Гэта было імкненне Еўропы ўзяць рэванш над Азіяй, адкуль на працягу ледзь не тысячы гадоў ішлі пастаянныя хвалі перасяленцаў-захопнікаў. У час крыжацкіх паходаў у Заходняй Еўропе памяняўся архітэктурны стыль — з раманскага на готыку. Будуюцца такія велічныя саборы, якія і сёння вызначаюць воблік шмат якіх еўрапейскіх гарадоў, напрыклад сабор Парыжскай Божай Маці, Шартрскі сабор, Кёльнскі сабор, сабор Святога Віта ў Празе, сабор Святой Ганны ў Вільні.

Акрамя Візантыі, якая раскінулася на землях і Еўропы, і Азіі, самай вялікай краінай у Еўропе з'яўлялася ў XI стагоддзі Кіеўская Русь. Назва мае на ўвазе не столькі дзяржаўнае, колькі духоўнае адзінства ўсходніх славян. Палітычна аморфная дзяржава складалася з асобных княстваў. Некаторыя з іх былі практычна самастойныя, напрыклад Полацкае. Але пэўны час Кіеўскае княства лічылася найбольш магутным,

а Кіеў быў адным з самых аўтарытэтных гарадоў усёй Русі. Падстаў для ўзвышэння Кіева шмат: скажам, яго старажытнасць, роўная Рыму, сёння ўжо даказаная археолагамі.

Хрышчэнне 988 года (у Полацку афіцыйна яно адбылося ў 992 г.) — самая значная падзея нашай гісторыі, сапраўдная ідэалагічная рэвалюцыя. Змяніць тып мыслення — задача непамернай цяжкасці. Але неабходна мець на ўвазе, што «душа чалавечая — па сутнасці сваёй хрысціянка», як гаварыў Тэртуліян, хрысціянскі філосаф і пісьменнік II—III стагоддзяў, таму добрыя, сумленныя ад прыроды людзі з лёгкасцю ўспрынялі хрысціянскую філасофію і мараль. З цяжкасцю пераадольваўся, можа, толькі язычніцкі рытуал, што і дазваляе шматлікім вучоным гаварыць пра беларусаў-двувернікаў.

Новыя гістарычныя дадзеныя пераканаўча сведчаць пра тое, што пісьменнасцю на Русі карысталіся ў IX — першай палове X стагоддзя. Ужо нельга аспрэчваць той факт, што пісьменнасць — руны ці глаголіца — існавала ў нашых продкаў яшчэ да Кірыла і Мяфодзія. Ды асветнікі і самі гэта адзначалі. Але іх заслуга — у стварэнні новай сістэмы пісьменнасці на аснове грэчаскага алфавіту, — кірыліцы.

Разам з хрысціянствам і пісьменнасцю на землі ўсходніх славян прыйшла рэлігійная літаратура. У гарадах узнікае летапісанне. Папулярным робіцца жанр хаджэнняў.

Хаджэнне — апісанне паломніцтва ў Святую Зямлю (Палесціну), дзе жыў і вучыў Хрыстос.

Хаджэнні давалі магчымасць знаёміцца з іншымі краінамі і народамі, экзатычнымі і святымі мясцінамі. Паломнікі прывозілі з падарожжаў кнігі знакамітых хрысціянскіх аўтараў, напрыклад Іаана Залатавуста, і свецкую літаратуру, якая на месцах перакладалася. Так, асабліва любілі адукаваныя людзі ў Старажытнай Русі жыцці святых людзей і апісанне ваенных спраў Аляксандра Македонскага — так званую «Александрыю», якая існавала ў шматлікіх варыянтах. «Александрыя» таксама задавальняла прагу да геаграфічных, гістарычных, этнаграфічных ведаў, да героікі, незвычайных прыгод. У мастацкай культуры асобна стаіць «Слова пра паход Ігаравы», твор цалкам мастацкі, напоўнены язычніцкімі матывамі, сінтэтычны па жанры. Але найважнейшае значэнне ў тагачаснай культуры (XI—XII стст.) мела ўсё ж святая кніга **Біблія**.

Слова «біблія» азначае «кнігі». Бібліяй называецца звод шматлікіх тэкстаў, напісаных выбранымі Богам, святымі людзьмі. Звычайна Біблію называюць Кнігаю Кніг. Біблія падзелена на два раздзелы — Стары Запавет і Новы Запавет. Да першага належаць кнігі, напісаныя ў дахрысціянскія часы (з XIII ст. да н. э. па II ст. да н. э.) на старажытнайўрэйскай мове. Яны шануюцца як іўдаістамі, так і хрысціянамі. Да другога належаць кнігі на грэчаскай мове, напісаныя апосталамі — вучнямі Хрыста — і евангелістамі ў канцы I — пачатку II стагоддзя нашай эры. Новы Запавет не прызнаецца іўдаізмам. Пераклалі Біблію на славянскую (царкоўнаславянскую, або старабалгарскую) мову Святыя браты Кірыл і Мяфодзій у IX ст. Друкаванае выданне Старога Запавету ўпершыню з’явілася ў XV стагоддзі, Новага Запавету — у пачатку XVI стагоддзя.

Лічыцца, што Біблія мае, як мінімум, тры сэнсы: літаральны, сімвалічны і патаемны. Гэта надзвычай глыбокая кніга пра свет, першаасновы быцця, вышэйшыя жыццёвыя каштоўнасці. Стары Запавет — збор розных па памеры і па сваім змесце твораў. Скразная іх ідэя — запавет (дамоўленасць) паміж Богам і народамі, а галоўная тэма — гісторыя яўрэйскага народа. На гэтым матэрыяле пастаўлена мноства агульначалавечых праблем: сэнс чалавечага жыцця, асноўныя чалавечыя дабрачыннасці, грэх і інш. Новы Запавет з’явіўся працягам Старога, але яго змест — дамоўленасць Бога ўжо не з адным народам, а з усім чалавецтвам.

Склад Новага Запавету — 27 твораў: 4 Евангеллі (па-грэчаску «Добрая Вестка»), «Апостал» («Справы апосталаў»), 21 пасланне, «Апакаліпсіс» («Адкрыццё Іаана Багаслова») — Казань¹ пра канец свету, пра апошні двубой Добра і зла. Самае важнае ў Новым Запавеце — Евангеллі: паводле Мацвея, Лукі, Марка і Іаана (ён жа аўтар «Апакаліпсісу»). Існуе яшчэ каля дзесяці так званых апакрыфічных евангелляў — паводле Пятра, Фамы, Філіпа і інш. Яны не прызнаюцца Царквою і лічацца народнай творчасцю. У Евангеллях расказваецца пра жыццё і вучэнне Хрыста, які прыйшоў у свет для выратавання чалавецтва. Хрыстос — Бог. Звычайна Бога ўяўляюць сівым велічным старым, які жыве на Небе, недзе ў Космасе. На самай справе Бог — Дух, гаворачы сучаснай мовай — Інфармацыя (Слова), а таксама Жыццё як яно ёсць, усе яго пра-

¹Казань — прамова рэлігійна-павучальнага характару; пропаведзь.

яўленні ў тых ці іншых рэчах і з'явах. У прынцыпе адэкватна сутнасць Бога не можа быць выражана ў словах і паняццях недасканалай чалавечай мовы. Але быў у гісторыі момант, калі Бог прыняў выгляд чалавека — Ісуса Хрыста, каб непасрэдна ўплываць на людзей і выходзіць іх. Гістарычнасць Хрыста сёння не аспрэчвае ніхто. Пра Яго жыццё і Яго вучэнне мы і ведаем у асноўным з Евангелляў.

З іх аўтараў Мацвей і Іаан — апосталы, яны ўваходзілі ў групу з 12 найбольш блізкіх да Хрыста вучняў, а Марк і Лука належалі да 70 паслядоўнікаў, якія далучыліся да Настаўніка пазней, чым апосталы. Самым раннім прызнаецца Евангелле паводле Мацвея. Мацвей — былы мытар (служачы, які збіраў падаткі), дзяржаўны чыноўнік, даволі заможны і адукаваны чалавек. Адноўчы ён пачуў казань Хрыста і быў настолькі ўражаны, што вырашыў не пакідаць Настаўніка і запісваць усе яго словы. Менавіта ён падрабязна запісаў Нагорную казань — маральна-этычнае вучэнне Хрыста — кодэкс маралі, вышэй за які чалавецтва нічога пакуль не прыдумала. Евангелле паводле Мацвея і нарадзілася з першапачатковых дзеянняў запісаў. Тут падрабязна фіксуецца, каго і дзе вылечваў Хрыстос, іншыя яго цуды, прыводзяцца казанні, прыпавесці, размовы з вучнямі.

Святы Марк паходзіў з заможнай іерусалімскай сям'і. Быў ён чалавекам адукаваным, добра валодаў грэчаскай і лацінскай мовамі. У доме Маркавай маці спыняўся ў Іерусаліме Хрыстос з вучнямі. Дом стаяў па суседстве з так званым Гефсіманскім садамі (ён і сёння існуе), таму Марк-юнак аказаўся сведкам драматычных падзей, што адбываліся там (апошняя ноч перад судом, маленне Хрыста, пацалунак здрадніка Юды, арышт Настаўніка). Марк пайшоў за рымскімі салдатамі, якія павялі Ісуса на суд да святароў Іерусалімскага храма. У далейшым, пасля Узнясення Хрыста, Марк падарожнічаў па Міжземнамор'і, але ўрэшце ў Рыме стаў сакратаром Святога Пятра. У сваім Евангеллі Марк, па-першае, выклаў тое, што чуў непасрэдна ад першага з вучняў Збавіцеля — Пятра, па-другое, раскажаў пра тыя падзеі, сведкам якіх быў сам. Марк падкрэслівае, што Хрыстос-Бог добраахвотна прыняў пакуты і смерць, каб выкупіць грахі людзей. Відаць, Выкупленне ўваходзіла ў Праграму стварэння чалавека, які ад пачатку быў надзелены Богам свабодай волі.

Аўтар трэцяга Евангелля — Лука — грэк, жыхар горада Антыохіі, сталіцы Сірыі, на той час трэцяга па велічыні і значэнні культурнага цэнтру Міжземнамор'я і Заходняй Азіі. У гэтым агромністым багатым горадзе ўзнікла адна з першых буйных абшчын хрысціян, якая адыграла важную ролю ў фарміраванні хрысціянства. Сюды часта прыязджаў апостал Павел. Лука суправаджаў Паўла ў многіх падарожжах. Лука — урач, вучоны і яшчэ да Евангелля напісаў некалькі навуковых прац па гісторыі Грэцыі, Рыма і Усходу. З навуковага пункту гледжання Евангелле паводле Лукі найбольш верагоднае: ён уносіў у тэкст чарговы эпізод толькі ў тым выпадку, калі пра яго распаўядалі не менш за два чалавекі-сведкі. Сама маці Хрыста Марыя паведаміла яму пра дзяцінства Ісуса. Лука, які быў таксама і выдатным мастаком, стварыў некалькі партрэтаў Божай Маці. Ён жа з'яўляецца аўтарам яшчэ адной кнігі Новага Запавету — «Апостала».

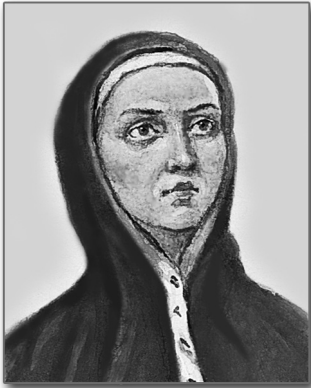
Ісус у адлюстраванні Лукі — вобраз, поўны незямной міласэрнасці і дабрыні ў адносінах да няшчасных і загнаных. Прыпавесці, прыведзеныя ў Лукі — пра добрага самарыцяніна, пра блуднага сына і адпушчэнні грахоў распусніцы, — вучылі многія пакаленні людзей любові да блізкіх, усёдараванню і міласэрнасці. Аповед пра жыццё Хрыста тут найбольш падрабязны, асабліва паэтычныя радкі, звязаныя з Яго нараджэннем. Паводле трактоўкі Лукі, прадказанае Хрыстом Царства Божае — гэта не царства, не дзяржава ў літаральным сэнсе, а духоўнае адраджэнне чалавецтва.

Евангелле паводле Іаана значна адрозніваецца ад трох першых. Іаан звяртае ўвагу не на чалавечы бок сутнасці Хрыста, а менавіта на Боскі. Ён і пачынае Дабравесце з указання на тое, што Хрыстос ёсць Слова спрадвечнае, тое, якое спаткае «было ў Бога» і само «было Богам», той Логас (па-грэчаску «думка», «інфармацыя»), праз які ўтварылася ўсё Існае. Іаан — сын заможнага рыбака з паселішча каля Генісарэцкага возера (прэсны буйны вадаём на поўначы Ізраіля, каля якога ў асноўным і праходзіла дзейнасць Хрыста). Іаан — адзін з найбліжэйшых апосталаў, якім дадзена было прысутнічаць пры ўсіх падзеях зямнога жыцця Збавіцеля. Прайшоўшы праз шматлікія выпрабаванні ў жыцці, Іаан, аднак, у адрозненне ад іншых вучняў Хрыста, пазбегнуў катаванняў і памёр у Эфесе ўжо ў пачатку II стагоддзя сваёй смерцю. У канцы жыцця Іаан напісаў «Адкрыццё Іаана Багаслова», або «Апакаліп-

сіс», — кнігу пра канец свету. Гэта твор выключны, незвычайны, таямнічы, вобразы з якога неабходна разумець алегарычна.

Біблія — найвышэйшая духоўная каштоўнасць чалавечтва, эталон мудрасці, прыгажосці і высакародства. З Бібліі на працягу стагоддзяў філосафы, навукоўцы, мастакі чэрпалі ідэі і вобразы. Літаратура Сярэднявечча поўнасю заснаваная на Бібліі. Ёю кіравалася ў сваёй дзейнасці святая апякунка Беларусі Еўфрасіння Полацкая; паводле падзей Бібліі ствараў свае вершы, казанні і прыпавесці Кірыла Тураўскі. У эпоху Адраджэння пераклаў Біблію і пісаў да яе Прадмовы першадрукар Беларусі Францыск Скарына. У XVII стагоддзі Біблія стала крыніцай натхнення для лепшага паэта таго часу Сімяона Полацкага. Хрысціянскімі дабрачыннасцямі кіраваліся ў сваім жыцці пісьменнікі XIX стагоддзя — Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Францішак Багушэвіч. Сучасныя даследчыкі нават у класікаў атэістычнага XX ст. — Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча — знаходзяць біблейскія вобразы, веру ў свяшчэннае, у хрысціянскія каштоўнасці. У канцы XX — пачатку XXI стагоддзя беларускія пісьменнікі свядома абапіраюцца на выразы, прыпавесці Бібліі, беручы іх нават асновай ідэі сваіх твораў («Знак бяды» Васіля Быкава, «Злая зорка» Івана Шамякіна).

- ❓ 1. З якой гістарычнай падзеі пачынаецца эпоха Сярэднявечча? 2. Якія асноўныя працэсы адбываліся ў эпоху Ранняга і Позняга Сярэднявечча? 3. Чаму вызначальнай датай у Сярэднявеччы лічыцца 1000 год? 4. Раскажыце пра характар крыжацкіх паходаў. 5. Што вы ведаеце пра Кіеўскую Русь? 6. Як вы разумееце Бога і веру ў Бога? 7. Раскрыйце структуру Бібліі. 8. Чым адрозніваецца Новы Запавет ад Старога Запавету? 9. Што вы можаце сказаць пра кожнага са стваральнікаў Евангелляў? 10. Наведайце царкву, касцёл, звярніце ўвагу на жывапіснае ўвасабленне сюжэтаў Бібліі ў храме. 11. Якія вы ведаеце крылатыя выразы з Бібліі?

Еўфрасіння Полацкая (1104?—1167?)

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай»

Полацк — калыска беларускай культуры. Чым больш грунтоўна даследчыкі-археалагі вывучаюць горад, тым далей у глыбіню стагоддзяў адносяць яго пачатак. У апошні час шляхам надзвычай складаных разлікаў высветлілася, што каля Полацка размяшчаецца і геаграфічны цэнтр Еўропы. Можна меркаваць, што нашы продкі адчувалі незвычайнасць месцазнаходжання Полацка. Ведалі пра яго і ў Еўропе. Зусім невыпадкава, што менавіта тут нарадзілася першая беларуская святая — Еўфрасіння Полацкая. Невыпадкава і тое, што яна была роднай унучкай князя Усяслава Полацкага, аднаго з самых вядомых у нашай гісторыі ўладароў, — няўрымслівага, супярэчлівага настолькі, што яго нават лічылі вешчуном. Еўфрасіння адмаліла яго грахі. Яе жыццё як нішто іншае страсянула язычніцкія норавы, уклад, пераважало быццё на новы ўзровень светаразумення.

Еўфрасіння настолькі шанавалася і царквою, і народам, што ўжо ў канцы XII — пачатку XIII стагоддзя невядомыя аўтары стварылі «Жыццё Еўфрасінні Полацкай», у якім выкладаюцца асноўныя звесткі пра святую.

Жанр жыццй — адзін з найбольш папулярных у эпоху Сярэднявечча. Хрысціянская Царква з самага пачатку свайго існавання збірала звесткі пра шчырых вернікаў. Першапачаткова, у эпоху Антычнасці, гэта былі творы пра пакутнікаў, бо на першых хрысціян рымскія ўлады наладжвалі ганенні, пазней — у эпоху Сярэднявечча — пра святых праведнікаў, людзей, праслаўленых бязгрэшным жыццём. З іншага боку, ці-

кавасць да жыццй у эпоху Позняга Сярэднявечча абумоўлена паступовым узмацненнем элементаў гуманізму, хоць у розных зонах хрысціянскага свету мера гэтых элементаў розная. Неабходна мець на ўвазе, што ў нашай зоне — усходнеславянскай — нацыянальнае і дзяржаўнае адзінства (для эпохі Старажытнай Русі, ды і пазней для Вялікага Княства Літоўскага) яшчэ доўга захоўвала прыярытэт перад каштоўнасцю асобнага чалавека. Так дыктавалі геапалітычныя і гістарычныя абставіны. Але хрысціянства — такая рэлігія, якая сцвярджае якраз значнасць кожнага чалавека незалежна ад яго сацыяльнага паходжання і эканамічнага статусу. Літаратура да разумення гэтага прыйшла не адразу — ішла доўга, на працягу стагоддзяў. І ўсё ж жыццй — якраз пачатак у прыгожым пісьменстве гуманістычнай тэндэнцыі.

Жыццй — адзін з першых жанраў літаратуры, які аказаўся запатрабаваным на нашай тэрыторыі пасля Хрышчэння. Натуральна, што першыя жыццй, змешчаныя ў спецыяльных зборніках — Месяцасловах, Мінеях, — былі перакладнымі. Пасля з’явіліся і нашы ўласныя, напрыклад «Жыццё Аўраамія Смаленскага». Значэнне жыццй выходзіць за межы толькі царкоўнага ўжывання. Як паказалі апошнія археалагічныя росшукі ў Ноўгарадзе і Полацку, у XI—XIII стагоддзях тут было шмат адукаваных людзей. Іх неабходна было выхоўваць у адпаведным духу, для чаго і прызначаліся жыццй. Вось чаму іх мова простая, лаканічная, ясная. Фактычны бок жыцця святога займае тут галоўнае месца. Ад мастацкіх біяграфій — жанру таксама папулярнага яшчэ з часоў Антычнасці — жыццй адрозніваюцца ўласцівай ім рэлігійнай мэтай: малюецца ідэальны прыклад хрысціяніна як узор для пераймання.

«Жыццё Еўфрасінні Полацкай» напісана царкоўнаславянскай мовай. Яно пачынаецца рытарычным уступам, пасля якога ідзе апавед пра жыццёвы шлях святой як пра духоўнае ўзыходжанне. Твору не адмовіш у гістарычнай дакладнасці, жыццёвай праўдзівасці. Змешчаныя ў «Жыццй» маналогі і дыялогі дазваляюць раскрыць унутраны свет падзвіжніцы. З гісторыка-мастацкай біяграфіяй гераіні ў тэксце арганічна спалучаюцца іншыя жанры: хаджэнне (апісанне падарожжа ў Святую Зямлю) і пахвала.

«Жыццё» падрабязна распавядае пра дзяцінства Прадславы (свецкае імя Еўфрасінні), якая выходзіла ў любові да

Бога, з юных гадоў вылучалася сваім розумам і глыбокім разуменнем кніжнага навучання. Можна меркаваць, што кнігі сапраўды сфарміравалі светапогляд дапытлівай дзяўчыны, умацавалі волю, увогуле вызначылі лёс князеўны.

Сярод кніг, якія перакладалі і перапісвалі, прыехаўшы на Русь, візантыйскія і балгарскія святары, а таксама іх мясцовыя паслядоўнікі, большасць складалі набажэнскія тэксты. Але ў княжацкі хорам траплялі, безумоўна, і іншыя творы: хронікі, гістарычныя аповесці, прыродазнаўчыя трактаты. Кожны адукаваны чалавек таго часу павінен быў ведаць гісторыю свайго народа: мінулае займала намнога большае месца ў свядомасці тагачасных людзей, чым, як ні дзіўна, у нашых сучаснікаў. Еўфрасіння вывучала «Аповесць мінулых гадоў», напісаную кіеўскім манахам Нестарам. Верагодна знаёмства Прадславы з перакладнымі візантыйскімі хронікамі, якія маглі трапляць да полацкага двара праз дынастычныя сувязі. Справа ў тым, што сям'я знаходзілася ў сваяцтве з домам візантыйскіх імператараў Комнінаў: дачка Усяслава Чарадзея была жонкай кесара Аляксея Комніна, што, дарэчы, гаворыць пра аўтарытэт полацкіх князёў на міжнароднай арэне. Самі ж Комніны сярод іншых візантыйскіх дынастый вылучаліся асабліва клапацілівым стаўленнем да мастацтва і адукацыі. Не магла не знаёміцца Еўфрасіння і з навуковымі творамі візантыйскіх аўтараў, напрыклад, «Фізіёлагам», дзе расказвалася пра розных жывых істот, як рэальных, так і фантастычных, тыпу птушкі Фенікс. Усе гэтыя кнігі давалі даволі шырокі погляд на свет, які ўспрымаўся як дар Божы — вялікі цуд, напоўнены прыгажосцю. Круг чытання Еўфрасінні — тыповы для адукаваных людзей таго часу.

Прыгажосць і адукаванасць маладой Прадславы прыцягвалі шматлікіх жаніхоў, але яе сэрца было ахоплена толькі любоўю да Хрыста. У дванаццаць гадоў (даследчыкі лічаць, што ўсё ж пазней) князеўна Прадслава пакідае бацькоўскі дом і пастрыгаецца ў манахіні. З гэтага моманту і пачынаецца шлях святой падзвіжніцы — шлях нястач, пакут, самаахвярнай працы, духоўнага гарэння. Еўфрасіння — першая славянка-ігумення на тэрыторыі Русі.

Дзейнасць Еўфрасінні пасля прыняцця пострыгу шматпланавая і разнастайная. Еўфрасіння ў гісторыі беларускай культуры паўстае ў некалькіх ролях. Па-першае, з яе пачынаецца асветніцтва. Еўфрасіння пабудавала два манастыры —

жаночы Спаскі і мужчынскі Багародзіцкі. Пры Спаскім манастыры яна засноўвае першую ў славян жаночую школу. Тут адукоўвае дзяўчат, выкладае ім грамату, але, акрамя таго, вучыць і шыць, вышываць, спяваць, значыць, фактычна рыхтуе мастацка, бо вышываць, скажам, перламі, золатам, срэбрам па аксаміту — вялікае мастацтва, якое прыйшло, як і традыцыі кніжнасці, з Візантыі. Ігумення адкрывала і іншыя школы, сама настаўнічала ў іх. Можна меркаваць, што «Жыццё Еўфрасінні Полацкай» напісаў якраз адзін з яе вучняў. У школах яна арганізавала перапіску кніг, шырокае іх распаўсюджанне. Па-другое, Еўфрасіння — першая беларуская мецэнатка. Мецэнат (слова прыйшло з гісторыі Рыма) — гэта не тое, што цяперашні спонсар. Мецэнат не проста дае грошы на нейкія культурныя праекты, ён сам удзельнічае ў іх, бо добра разбіраецца ў мастацтве. Так, Еўфрасіння замаўляе храм, які будзе дойлід Іаан. Сёння гэта Спаса-Еўфрасіннеўскі храм у Полацку, дзе захоўваюцца і мошчы самой ігуменні. Для абсталявання манастыра па ініцыятыве Еўфрасінні лепшы ювелір Полацкай Русі Лазар Богша стварае напразтольны крыж-рэлікварый. Ён зроблены ў 1161 годзе з выкарыстаннем каштоўных камянёў. Але, галоўнае, у яго былі ўключаны часцінкі святшчэнных рэліквій, прысланыя канстанцінопальскімі родзічамі Еўфрасінні.

Найвялікшая каштоўнасць беларускага народа — Крыж Еўфрасінні Полацкай — быў украдзены ў нас падчас Вялікай Айчыннай вайны і знік. Ёсць розныя меркаванні адносна яго месцазнаходжання. У 1997 годзе беларускі мастак Мікалай Кузьміч зрабіў яго дакладную копію, асвечаную Царквою.

Акрамя ўсяго іншага, Еўфрасіння — дыпламатка з надзвычай высокім аўтарытэтам. Яна давала парады, мірыла паміж сабою князеў-ворагаў. Яе місія міратворцы выключна важная ў эпоху феадальнай раздробленасці.

Пад канец жыцця Еўфрасіння разам з братам Давыдам і сястрою Еўпраксіяй наведала святы горад Іерусалім, спыніўшыся па дарозе ў родзіча — візантыйскага імператара Мануіла Комніна. У Іерусаліме Еўфрасіння захварэла і памерла на руках блізкіх людзей. Праз чатырнаццаць гадоў пасля смерці ігуменні Іерусалім быў захоплены султанам Саладзінам, які загадаў усім немусульманам пакінуць горад. Невядомыя землякі Еўфрасінні — у той ваенны час, у варожым ісламскім акружэнні — вывезлі мошчы святой, прывезлі на радзіму і

пакінулі ў Далёкіх пячорах Кіева-Пячэрскай лаўры. Там яны знаходзіліся сем вякоў. Толькі ў пачатку XX стагоддзя на місіянерскім з'ездзе ў Кіеве было вырашана вярнуць мошчы святой Еўфрасінні ў Полацк. У красавіку 1910 года мошчы вывезлі на спецыяльным шыкоўна ўпрыгожаным параходзе, які плыў па Дняпры да Оршы. Адтуль мошчы неслі на руках да Полацка. Вяртанне святой Еўфрасінні на радзіму было вялікім святам.

Закрыты ў савецкі час Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр быў зноў адкрыты ў 1990 годзе. Сёння шмат якія вернікі ажыццяўляюць паломніцтва пешшу ад Мінска да Полацка, каб ушанаваць Святую Еўфрасінню ў яе дзень — 5 чэрвеня.

Незвычайны лёс Еўфрасінні, самаадданае служэнне князёўны роднай зямлі прыцягваюць увагу гісторыкаў, мастакоў, пісьменнікаў. Яе вобраз увасоблены ў шмат якіх сучасных літаратурных творах: у рамане «Святыя грэшнікі» Алеся Асіпенкі, у апавяданнях, аповесцях, паэмах Алеся Разанава, Дануты Бічэль, Таісы Бондар, Рыгора Барадуліна, Генадзя Бурайкіна, Ірыны Багдановіч, Сяргея Тарасава і многіх іншых.

У «Жыцці Еўфрасінні Полацкай» — адным з першых арыгінальных твораў на беларускай зямлі — выявіліся тыя рысы беларускай літаратуры, якія вызначаць яе спецыфічны воблік на працягу стагоддзяў. У прыватнасці, для твора характэрны спакойны тон, які тым не менш хавае ўнутранае напружанне, увага да духоўнага свету асобы, лагічнасць і яснасць выкладу.

- ❓ 1. Што характарызуе жанр жыцця? 2. Чаму жыцці карысталіся папулярнасцю пасля Хрышчэння Русі? 3. Чым адметны горад Полацк? 4. Як «Жыцце Еўфрасінні Полацкай» выяўляе асноўныя этапы біяграфіі святой падзвіжніцы? 5. Што спрыяла разумоваму развіццю Еўфрасінні? 6. Дзе закончыла Еўфрасіння сваё жыццё? 7. Якія рысы беларускай літаратуры выявіліся ў «Жыцці Еўфрасінні Полацкай»?